

КОНЦЕПТ «ВІЙНА» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто лексико-семантичну структуру концепту «війна» та засоби його вербалізації в сучасному суспільно-політичному дискурсі.

Ключові слова: *суспільно-політичний дискурс, картина світу, концепт, вербалізатори.*

Zinevich L. V., Krasavina V. V. Концепт «война» в современном украинском общественно-политическом дискурсе. – Статья.

В статье рассматривается лексико-семантическая структура концепта «война» и средства его вербализации в современном общественно-политическом дискурсе.

Ключевые слова: *общественно-политический дискурс, картина мира, концепт, вербализаторы.*

Zinevich L. V., Krasavina V. V. The concept of «war» in modern Ukrainian socio-political discourse. – Article.

The article dwells on lexical and semantic structure of the concept of «war» and means of its verbalization in modern socio-political discourse.

Key words: *socio-political discourse, world view, concept, means of verbalization.*

Кожна знакова епоха залишає відбиток у мові, створює власний словник, що береже пам'ять про перебіг історичних подій, явищ, героїв чи антигероїв, а водночас відображає формування концептосфери національної картини світу. Концепт «війна» належить до базових й універсальних: він представлений у всіх культурах і мовах, проте є найбільш менталізованим, що зумовлено мілітарною історією кожного народу. Зважаючи на національну історію українців, їх тривалу визвольну боротьбу, цей концепт має розгалужену систему вербалізації та засобів вираження конотації.

Воєнні події в Україні, що розпочалися в 2014 р., привертають увагу до цієї теми як кожного пересічного українця, так і журналістів, політиків, соціологів, науковців, що, відповідно, актуалізувало вживання лексики воєнної концептосфери. У семантиці найменувань війни простежуються світоглядні зрушення в суспільстві: його радикалізація, поляризація, перебудова системи цінностей. Тому дослідження концептуалізації поняття війна та засобів його вербалізації набувають актуальності.

Проблемам взаємозв'язку мови й українського соціуму в діахронічному та синхронічному вимірах, вивченню суспільно-політичного мовного дискурсу присвятили свої праці Г. Яворська, Ф. Бацевич, Л. Ставицька, Л. Масенко, Є. Карпіловська, С. Єрмоленко, О. Тараненко, Л. Струганець, Т. Радзівська та ін.

Концепт, концептосфера як предмет наукового дослідження висвітлюються в працях Н. Арутюнової, А. Вежицької, В. Телії, В. Гака, Ю. Караулова, Д. Лихачова, Ю. Степанова, В. Дем'янова, В. Колесова, В. Маслової, Ж. Соколовської, Л. Іванової, О. Тищенко та інших лінгвістів.

Мета статті – дослідити вербалізацію концепту «війна», який у сучасній мовній картині світу українців є одним із ключових і має чи не найпотужнішу смислову й прагматичну багатомірність, та образне вираження уявленн українців про війну у сучасному суспільно-політичному дискурсі.

Завдання статті:

– визначити структуру концепту «війна» та його вербалізаторів у сучасному українському суспільно-політичному дискурсі;

– простежити зв'язки концепту «війна» з іншими концептами, мікроконцептами;

– виявити тенденції семантичного розвитку лексем-номінантів концепту «війна» в сучасному українському суспільно-політичному дискурсі.

Матеріалом для аналізу послужили тексти новинних стрічок інтернет-джерел, соціальних мереж, ЗМІ, які охоплюють як авторське, так і народне (широких верств) мовотворення.

Виходячи із теоретичних міркувань зазначених науковців, дамо узагальнене визначення концепту. Концепт (від латинського “*concipere (conceptus)*” – думка чи погляд, основне поняття чи ідея, узагальнення, спеціально сформоване з конкретних прикладів. За словниковим визначенням, концепт – це формулювання, розумовий образ, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття [6]. У психіці це об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, ідеєю групи похідних понять; у мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову [3, с. 191–192]. Концепт – це фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію [2, с. 11–14].

Семантичне поле концепту «війна» у просторі української лінгвокультури представлено словами із семою «*зіткнення інтересів*»: *конфлікт, збройна боротьба, стан ворожнечі*. Академічний словник подає лише два значення 1) пряме: *організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо*; 2) переносне: *стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба* [5]. Синонімічний словник української мови (С. Караванського) подає такий ряд мовної реалізації концепту: *брань, прях, кровопролиття, м'ясорубка*; поет. *погуляння*; переносне: *сварка, суперечка, сутичка, конфлікт, боротьба, змагання, суперництво, ворожнеча* [4, с. 55].

Якщо донедавна, до воєнних подій на сході країни превалювало якраз друге, переносне значення слова, нині актуалізувалося і стало більш частотним перше – пряме. Щодня у всіх новинних випусках, інтернет-стрічках, газетах, часописах, виступах політиків, побутових розмовах звучить тема війни, яка вербалізується через розгалужену систему номінативів: «*АТО*» (*антитерористична операція*), «*збройний конфлікт на сході*», «*російсько-українська війна*», «*російська агресія*», «*російська інтервенція*», «*російсько-українське протистояння*», «*російська окупація*», «*неоголошена війна*» тощо. Приклад із виступу Президента України: «*Війна буде завершена тоді, коли буде звільнений останній шматок української землі. Поки у нас*

є окуповані території, війна не завершилася» [https://antikor.com.ua/articles/66152-]. Із інтерв'ю письменника В. Шкляр: «Російсько-українська війна насправді ніколи не припинялась. Лише форми її змінювались. Була війна між державами, а не «громадянська». Факт. Був період відкритого збройного протистояння, була боротьба повстанська, підпільна, партизанська... Але будьмо відверті: російсько-українське протистояння триває і зараз» [http://universum.lviv.ua/previous-site/journal/2011/2/exclus.htm].

Відсутність однозначного юридично-правового визначення конфлікту, офіційного визнання війни зумовило функціонування різних, інколи навіть взаємовиключних, номінативних кваліфікаторів війни, як, наприклад, міждержавна й громадянська. Аналізовані тексти засвідчують такі варіанти назв: за місцем (*війна на Донбасі*), за часом (*війна 2014–2017 рр.*), за стратегією (*визвольна*), за тривалістю (*трирічна війна*), за учасниками (*російсько-українська*). У різних дискурсних сферах на позначення однієї й тієї самої події використовуються різні назви: в офіційній – переважно *російсько-український конфлікт, антитерористична операція (АТО)*, у соціальних мережах – *війна, бойня, м'ясорубка, побойце тощо*.

Вербалізатори концепту «війна» включають такі ЛТГ: зброя та військова техніка (*танки, ракети, міномети, РПГ, «Град», «Шквал», «Стилет», кулемети, автомати, гвинтівки, гранати тощо*); назви воїнів, військових звань, чинів, посад тощо (*від рядового до генерала, воїни, військовики, тиловики, штабісти, волонтери, капелани*); збройні сили, військові підрозділи (*військо, армія, полк, батальйон, добробат, рота, взвод, десант, штаб, партизанський загін тощо*); тактика бойових дій та військових операцій (*наступ, атака, бій, битва, артпідготовка, відступ, відведення зброї, бойові дії, оточення, котел та ін.*); назви воєнних об'єктів (*фронт, лінія розмежування, укріплення*); військова амуніція, спорядження (*бронежилет, шолом, камуфляж, тепловізор*) тощо. Зазначимо, що разом із термінологічною, професійною лексикою широкого вжитку набули її жаргонні відповідники (*передок, зеленка (насадження), арта (артилерія), сушка (літак Су), «одведьонка» (відведена за Мінськими домовленостями зброя), «переміріє» (оголошення припинення вогню, що порушується), галатейка (військова форма низької якості), гуманітарка тощо*).

Окремо варто виділити ЛТГ на позначення власних назв:

1) населених пунктів, які є своєрідними маркерами саме цієї війни – *Іловайськ, Піски, Дебальцево, шахта Бутівка, ДАП* тощо, частина з них символізувалася на позначення трагедії і героїзму. Аналіз текстів засвідчує процес неосемантизації власних назв, їх перехід у загальні: «Якщо вірити словам Олланда і Меркель, Порошенко завів Україну у найбільший – *парижський котел цієї війни*, наслідки якого для української держави будуть фатальнішими, ніж від десятих *іловайських і дебальцевих»* [http://www.sled.net.ua/].

2) військових формувань та позивних бійців і волонтерів. Тут простежуються певні закономірності – звернення до історичної пам'яті, славетних чи трагічних сторінок нашої історії – Княжої доби і Козаччини, громадянської і Другої світової чи афганської війн: «*Січ*», «*ОУН*», «*Київська Русь*», «*Азов*», *волонтерська організація «Чорний тільпан»*; позивні: *Князь, Богун, Лютий, Маруся Звіробій, Залізняк, Палій, Афганець* тощо.

Концепт «війна» реалізується через бінарні опозиції: *війна – мир, свої – чужі, перемога – поразка, слава*

– *ганьба, смерть – життя*. Із допису С. Жадана: «Так чи інакше ти, пишучи про війну, все одно даєш якусь оцінку. Можна керуватися різною інформацією, можна займати різні позиції, можна говорити про хунту, можна говорити про орду, можна говорити про орків чи про бандерівців, але є простий факт, заперечуючи який, ти говориш неправду. Є факт *агресії*, є факт *окупації*, є факт *присутності на території однієї держави громадян іншої, які прийшли зі зброєю в руках*. У цьому випадку взагалі дуже важко займати нейтралітет, тому що є *агресор* і є *фактично жертва»* [http://platfor.ma/magazine/text-sq/re-invent/zhadankarja].

З метою детального аналізу оберемо опозицію *свій-чужий*, бо саме в ній яскраво простежується високий градус конфронтації, радикалізації українського суспільства, на основі протистояння ідеологій та цивілізаційного вибору: націоналізм – імперіалізм, проукраїнського, проєвропейського – проросійського, прорадянського. Свої – *воїни, лицарі, бійці, добровольці, герої, воїни світла*. Вороги – *терористи, бойовики, сепаратисти, колабораціоністи, бандформувannya, проросійські найманці, зелені чоловічки, сепари, колоради, рашисти, русня*. Високий ступінь емоційно-експресивного забарвлення і відповідно емоційного впливу мають новотвори *лугандони, донбасюки, пуглерівці, «іхтамнет», «запорєбрики»* тощо. А в російських ЗМІ, відповідно, українських військовиків називають: «*карателі*», «*фашисти*», «*неонацисти*», «*іноземні найманці*», вживаються лексичні та семантичні новотвори – *ценевмерлики, свідоміти, хунта, укrops, бандерівці*.

Високий ступінь радикалізації й поляризації суспільства засвідчує те, що одна й та сама номінація у словоживанні людей протилежних таборів має й протилежну конотацію. Те, що для одних є образою, для інших – гордістю: «*Маю честь бути бандерівцем*» (Філатов). Емоційні пристрасті навколо теми війни активізували словотворчість, особливо цьому сприяють соціальні мережі. «Ми всі включені до інформаційного поля, вмонтовані в соціальні мережі і тому творення дискурсу відбувається, так би мовити, онлайн, маємо своєрідне відродження народної творчості, де якийсь яскравий пост, вірш, фраза перепощується багато разів і стає популярною уже без згадки про автора» [1, с. 31]. Таким чином народилося чимало слів, наприклад: *укри, укrops, киборги*. Українська письменниця О. Забужко так відреагувала на появу нової назви українців: «Нас «*підвищили рангом*». На місце *смішного, дебілкуватого тубільця-салоїда* («младшого брата») в імперській свідомості з'явився таємничий, грізний «*укр*» – який чомусь, замість «растворять ворота» й наливати, – б'є в морду. «*Укри*» – це і є, по факту, визнання української незалежності: кінець колоніального міфа» [http://zolotarektoral.te.ua/oksana-zabuzhko-dlya-rosiyan-staly-vzhe-ne-hohlyi-ukryi/].

Номені «чужих» будуються на образах, що споріднені зі словником Другої світової війни: *пуглер'югенд* (молоді озброєні російські диверсанти в Україні, що беруть участь у масових заворушеннях), *рашисти* (від фашисти), *пуглерівці* (гітлерівці). Вербалізація концепту «війна» відбувається через використання ідіоматичних виразів: *машина війни, проливати кров, кидатися в бій, давати відсіч* та термінологізованих усталених виразів: *зона бойових дій, зона розмежування, збройна агресія* тощо.

Різновекторність реконструкції концепту «війна» та суміжних концептів ґрунтується на переносному значенні слова. Ще за мирного часу в багатьох сферах

суспільного життя – релігії, освіті, культурі, економіці, фінансовій системі, особливо політиці розгоралися конфліктні ситуації, суперечки, згадаймо: *газова війна, конфесійна війна, сирна, табачна* (в прямому у переносному значенні від Табачник), *валютна, земельна*, майже щороку у нас спостерігаються *виборчі війни* тощо.

Аналізовані тексти засвідчують високочастотність вживання метафор на позначення різних видів війн, що прямо чи опосередковано корелюються із заданим світоглядним конфліктом, який вилився у відкрите воєнне протистояння: *глобальна війна, гуманітарна війна, гібридна війна, інформаційна війна, телевізійна війна, пропагандистська війна, дипломатична війна, мовна війна, війна культур* та суміжними: *внутрішній фронт, західний фронт, гібридна окупація, гібридний лідер* тощо. «Кремль цілеспрямовано реалізував курс на знищення України. Умовно кажучи, він мав два плани: план «А», який передбачав поступове і мирне знищення нашої держави, і план «Б» – одноразове силове її упокорення. Перший полягав у здійсненні *гуманітарної агресії* та застосуванні *не збройної, а «м'якої» сили* з метою руйнації української ідентичності, яка є системоутворюючим чинником національної держави. Усвідомивши нездійсненність імперської мрії про відродження «Єдиної Великої Росії», доки існуватиме українська Україна, російський владний політикум вирішив, що засобом створення «України без українців» має стати не війна і (або) *геноцидні винищення української нації, а гуманітарна агресія*. РФ реалізує її одночасно за кількома напрямками, інспіруючи та підтримуючи ведення *інформаційно-пропагандистської, мовно-культурної, історіософської та конфесійної війн*». [В. Василенко, <http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/>].

Нова реальність стимулює мовотворчість і вироблення нових номінативів. У силовому полі концепту «війна» втягуються нові поняття, явища, що вербалізуються, відповідно, у новотворах, напр.: *кібератака, кібервійська, кіберрозвідка, кіберопір, кіберудар, кіберпартизани, кіберокупація, кібернайманці, «армія ополченців, озброєна клавіатурою»* тощо. Порівняймо: «Російська воєнна технологія – *«фабрика тролів»*; «*Кібервійна* набирає обертів – у лютому вже цього року міністр оборони Росії С. Шойгу заявив про створення *військ інформаційних операцій*. Серед завдань нових підрозділів – зокрема і *кіберудар*»; «Поки створення в Україні *кібервійськ* тільки в планах, захистом доводиться займатися *кіберпартизанам* – таким, як «Шон». «У *хакерів-волонтерів* немає ні офісу, ні бюджету, їм не світять нагороди або звання. Їх об'єднує одна мета – перемога у *війні*: і у *віртуальній*, і в *реальній*».

Узагальненими назвами, що синтезують усі види війн стали такі, як *тотальна, глобальна та гібридна війна*. «Сьогодні владна еліта й українське суспільство повинні усвідомити, що Росія веде проти України *тотальну війну*. Її кінцевою метою є не відторгнення частини території і не позбавлення нашої країни права

цивілізаційного вибору, а знищення українства як явища й української державності як такої» (В. Василенко). Новим, але чи не найбільш поширеним (пошукова система Гугл видала 63 500 результатів) складником досліджуваної концептосфери, є *гібридна війна* (англ. Hybrid warfare). В українських лексикографічних працях ця назва ще не фіксується, а у Вікіпедії та народному інтернет-словнику «Мислово» знаходимо таке визначення: «*Гібридна війна* – сучасний, нетрадиційний тип війни, який характеризується використанням дуже широкого спектру засобів для досягнення перемоги у конфлікті: економічних, політичних, дипломатичних, інформаційних на рівні з військовими. Характерним є дуже важлива роль інформаційних технологій та використання мобільних груп найманців замість регулярних військ. Під час гібридної війни війну можна навіть не оголошувати» [<http://myslovo.com/?dictionary>]. У *гібридній війні гібридна зброя і гібридна окупація*: «У сучасній війні, де 90 відсотків агресії становить саме *інформаційне руйнування, «деморалізація супротивника»*, вже не потрібно витрачати зайві гроші на бомби. Не потрібно бомбити міста. Досить розбомбити мізки. Вам розбомблять мізки – і ви самі винесете завойовникам ключі від міста. Я від усієї душі вітаю будь-які спроби обмежити поставки в Україну *токсичної зброї* з опромінення мізків з *країни-агресора*. Не забуваймо: весь російський контент заражений. Немає нейтрального» [О. Забужко <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/04/21/094205.html>].

Ставлення українців до війни чи не найяскравіше виявляється в епітетних словосполученнях: *визвольна, героїчна, неоголошена, братовбивча, справедлива, страшна, кривава, брудна, бандитська, не моя, не твоя, безглузда, дурна, перезріла, довготривала тощо*.

Концепт «війна» в сучасних умовах воєнного конфлікту належить до ключових і має високий ступінь актуалізації та розгалужену систему вербалізації, що будується як на традиційних усталених номенах, так і новотворах, які передають своєрідність саме нинішньої війни («*зелені чоловічки*», «*окупація зі споротими нашивками*»). Нова реальність диктує нові номінації, що зумовило появу численних, ще не усталених, назв одного поняття (*війна гібридна, пропагандистська, інформаційна, тонкого плану, психологічна* тощо). Суперечності інтерпретації, у тому числі й на офіційному рівні, вплинули на когнітивну структуру концепту: «*АТО*» (*анти-терористична операція*), «*збройний конфлікт на сході*», «*російсько-українська війна*», «*російська агресія*», «*російська інтервенція*», «*російсько-українське протистояння*», «*російська окупація*», «*гібридна війна*», «*неоголошена війна*». Уживання слова *війна* в переносному значенні властиве практично для всіх сфер суспільної життєдіяльності – економіки, освіти, культури, релігії, мови, а особливо політики, що засвідчує високий рівень напруги у суспільстві (усі воюють проти всіх), його радикалізації й поляризації.

Література

1. Зіневич Л.В. Красавіна В.В. «Інноваційний бум» у сучасному суспільно-політичному дискурсі / Л.В. Зіневич, В.В. Красавіна // Язык и социум: Материалы X международной конференции. – Минск: «Колорград», 2015. – С. 28–32.
2. Селіванова О.О. Принципи концептуального аналізу / О.О. Селіванова // Актуальні проблеми металінгвістики. – Київ, Черкаси: Брама, 1999. – 356 с.
3. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: Артек, 1998. – 292 с.
4. Практичний словник синонімів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovnik_synonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf.
5. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
6. New Websters Dictionary and thesaurus. – Printed and Manufactured in the United States of America, 1993. – 202 p.